

АРХІВИ, АРХІВНІ ФОНДИ І КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ ДІАСПОРИ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

Зоя Борисюк
(Київ)

ДОЛЯ АРХІВУ ІЛЬКА БОРЩАКА

У статті охарактеризовано історію формування та долю особистого архіву відомого українознавця, який тривалий час жив та працював у Франції, – Ілька Борщака. Сьогодні цей архів розпорошений по архівних фондах України та зарубіжжя, зокрема в статті проаналізовано частину архіву І. Борщака, що зберігається у Бібліотеці ім. О. Ольжича (Київ, Україна) та Національному інституті східних мов та цивілізацій (Париж, Франція).

Ключові слова: архів, листування, Ілько Борщак, еміграція.

Зоя Борисюк. Судьба архива Илька Борщака

В статье дана характеристика истории формирования и судьбы личного архива известного украиноведа, который долгое время жил и работал во Франции, – Илька Борщака. Сегодня этот архив разбросанный по архивным фондам Украины и зарубежья, в частности в статье проанализированы часть архива И. Борщака, хранящегося в Библиотеке им. О. Ольжича (Киев, Украина) и Национальном институте восточных языков и цивилизаций (Париж, Франция).

Ключевые слова: архив, переписка, Илько Борщак, эмиграция.

Zoia Borysuck. The destiny of Ilko Borshchak's Archive

The article describes the forming and the fate of the archive of Ilko Borshchak, a famous ukrainianist who had lived and worked in France for a long time. Nowadays this archive is divided between the archive funds of Ukraine and other countries. The parts of I. Borshchak's archive located in Olzhych library (Kyiv, Ukraine) and in the National Institute of Oriental Languages and Civilizations (Paris, France) have been analyzed.

Key words: archive, correspondence, Ilko Borshchak, emigration.

У 1988 р., міркуючи про шляхи розвитку архівознавства в Україні, Володимир Сергійчук порушив питання про творчу спадщину українських істориків у діаспорі, яка українським дослідникам залишалась фактично невідомою; зокрема, він зупинився на долі матеріалів, які в європейських архівах виявив Ілько Борщак: “Ще 1924 року у “ЗНТШ” був опублікований його лист – своєрідний заповіт, у якому він писав, що після смерті вся його наукова спадщина має перейти українській Академії наук. Після 1924 р. Ілько Борщак ще близько 30 років плідно працював у Франції над україністикою, а, значить, поглибив свої пошуки. Чому ж і досі той архів не на Україні? Чому Академія наук УРСР не ставить питання про його передачу” [3].

Завдяки інформації, яку І. Борщак регулярно вміщував в своєму журналі “Україна”, нам відомо, що Архів української еміграції у Франції було відкрито 15 лютого 1949 р. у Державній школі живих східних мов (з 1971 р. перейменована в Національний інститут східних мов та цивілізацій – ІНАЛКО; вільний курс української мови вчений почав там читати 9 січня 1939 р. – З.Б.), де Ілько Борщак вів вільний курс української мови. На чолі Архіву як наукової установи стояла “Наукова Рада в складі: голови – о. Мітрата Я. Перрідона, Генерального Вікарія Апостольського Візитатора для українців у Західній Європі, і членів: проф. І. Борщака, директора архіву, пані Мевре, кустоса бібліотеки Школи, п. Фішеля, проф. історії і географії Східної Європи, п. Буасена, секретаря Школи. На архіваря призначено В. Сенютовича-Бережного” [7, с. 54].

У наступному числі “України” повідомлялось, що з понад півтори тисячі прийнятих документів описано 500. Зазначалося, що матеріали Архіву можуть друкуватись лише в окремих випадках і тільки за згодою Наукової Ради, бо вони призначаються для майбутніх істориків. Своєрідно звучав заклик жертвувати матеріали: “Кожний українець, що має якесь почуття відповідальності перед історією, мусить пам’ятати, що історія пишеться за документами, отже, чим більше збережеться тих документів, тим легше в майбутньому буде історикам працювати”

[5, с. 133]. І вдруге підкреслювалось, що Архів є власністю французької держави. Надалі журнал регулярно вміщував списки жертводавців. У 1950 р. в Архіві було засновано новий відділ “Varia” для матеріалів, що надходять з інших країн [6, с. 217].

Таким чином, про Архів української еміграції було відомо, однак питання про дальшу долю і цього архіву і матеріалів самого Ілька Борщака після його смерті залишалось відкритим. Своєрідний прорив стався близько десяти років тому, коли Аркадій Жуковський передав у Бібліотеку ім. Ольжича частину архіву І. Борщака. Привезені з Парижу матеріали були неупорядковані; хоча листування з окремими особами фондоутворювач склав разом (у конверті чи скріплено іржавими спиначами), інколи до листування було додано інші матеріали: газетні вирізки з відгуками або просто згадкою про дану особу, якісь нотатки, помітки самого дослідника тощо. Переважна частина матеріалів – це листування І. Борщака, прикметним є те, що починаючи з 30-х років, учений друкував свої листи на друкарській машинці, завдяки чому ми відтоді маємо і лист до І. Борщака, і копію його відповіді, на якій він завжди зазначав кому і коли її надіслано. Найранішим і досить тривалим було листування з Дмитром Антоновичем (серпень 1920 – листопад 1923 року) та Сергієм Шелухіним (травень 1920 – початок 1923 року), збереглося відповідно 21 і 15 листів цих кореспондентів до Ілька Борщака, в яких вони діляться політичними новинами, міркуваннями про настрої серед української громади в еміграції та взаємовідносини між різними політичними силами, діляться творчими планами, оцінюють його наукові розвідки.

Широку панораму співпраці вчених, їхніх поглядів на нові публікації з історії України й мовознавства як на Заході, так і в СРСР, оцінка поведінки та вчинків інших учених, перипетії їх долі за досить тривалий період маємо в листуванні Ілька Борщака з Юрієм Шерехом у 1951–1955 рр., 18 і 27 листів відповідно.

Досить тривалим (1948–1952) і дружнім було листування з Наталею Василенко-Полонською, яка перебувала в німецьких таборах для переміщених осіб і до якої І. Борщак звернувся з пропозицією про співпрацю. Листи вчених розкривають їхню спільну діяльність для журналів “Соборна Україна” й “Україна” та в “Енциклопедії українознавства”; вони, зокрема, цінні тим, що малюють виразну картину становища українців у таборах, поневіряння і стан здоров’я Наталі Василенко-Полонської, її непевність щодо майбутнього. Збереглося 28 листів ученої та 21 лист І. Борщака.

Так само плідним було листування вченого з Володимиром Кубійовичем, яке тривало з кінця 1948 до початку 1952 року, воно розкриває в основному історію переїзду НТШ з Мюнхена до Франції у Сарсель та видання “Енциклопедії українознавства”.

Окрім наведених, хотілося б назвати імена таких кореспондентів Ілька Борщака: Михайло Рудницький (1923–1937, 36 листів), Володимир Січинський (1925–1926, 1948–1949), Ярослав Рудницький (1948–1955, по 13 листів з обох боків), Олександр Севрюк (1926, 7 листів), російський історик-славист А.В. Флоровський (1955–1956). Багато адресатів і серед зарубіжних діячів та вчених: слависти Рене Мартель, Роже Порталь, Жорж Люсіані, Борис Унбегаун, шведський славист К.О. Фальк, журналіст і політичний діяч Жан Пелісьє, історики Шарль де Ларів’єр, К. Нордман, давня товаришка й помічниця Марі Шерер, яка прийняла естафету викладання української мови в ІНАЛКО після смерті свого вчителя. Загальне число кореспондентів становить більше 100 осіб. Незрідка контакти обмежувались одним-двома листами.

Незначну частину матеріалів становлять рукописи І. Борщака, машинописи його статей, різні записки тощо. Ще одну групу становлять друковані матеріали: окремі номери газет та вирізки. Нині ця частина особистого фонду вченого проходять науково-технічне опрацювання в Центральному державному архіві зарубіжної україніки.

Листи Ілька Борщака, між іншим, також є джерелом інформації про Архів; в них час від часу зустрічаються згадки, які висвітлюють його статус і діяльність, а ще розкривають завбачливість його засновника щодо збереження документів. Так, у листі до В. Кубійовича від 28 липня 1949 р. він пише: “Архів заснований з моєї ініціативи є французька установа й Рада його складається з французів та мене як Директора. Мітрат є головою Ради з повагою до церкви й через те, що, як я настояв, формальним ініціатором виступила й вона. Мета Архіву – головна, зібрати всебічну, для майбутніх істориків, документацію про українську еміграцію. Щодо документів про еміграцію в інших країнах, ми збираємо лише річі принагідні (те, що надсилають). Є це поважна установа, що має вже чимало цікавих річей. Архів є автономна установа при Школі, де зосереджено студії про Східну Європу. Тому книжки свої, як і раніш, надсилайте до Школи, а на адресу

Архіву лише документи, хроніку НТШ та видання, що безпосередньо відносяться до еміграції”.

Вчений постійно клопотався поповненням зібрання, у листі до Наталі Василенко-Полонської за 12 березня 1952, запитуючи дослідницю про можливість передачі одного з надісланих нею документів в Архів еміграції, вчений зазначає: “До слова, надішліть щось до Архіву, що добре розвивається (Сенютович є добрий співробітник) й що має вже більше, як 2 000 документів. Річ ясна, що всі ті документи будуть використані до друку геть пізніше, коли вже нікого з нас не буде на цьому світі...”.

За допомогою яких коштів велась робота в архіві можна зрозуміти з листування Ілька Борщака з владикою Бучком, апостольським візитатором українців у Західній Європі, який надавав кошти для видання Борщаківського журналу “Україна”. З’ясовуючи питання виходу чергового числа журналу, владика не забував і про документальну частину. “Відносно коштів потрібних на утримання нашого Архіву в Парижі можу Вас запевнити, що бюджетові обмеження не пересуджують справи, бо вони важні тільки для Генерального Вікаріяту Апостольського Візитатора в Парижі, але з мого боку буду завжди готовий приділити належну суму на ту ціль, як тільки буду повідомлений про потребу. При цій нагоді дякую Вам за звідомлення про наш Архів за 1952 рік. Якщо треба зайняти архіваря через цілий день для впорядкування матеріалів, то прошу і на те рішитись, усталити дотацію і мене повідомити. Я дуже радий з того що п. Колянківський має одушевлення для тієї праці”. (лист від 1 квітня 1953 р.).

У відповіді (9 квітня 1953 р.) Ілько Борщак обіцяє владіці Бучкові: “На тому тижні скінчаться вакації, я побачу п. Колянківського і передам йому Ваші рядки, що стосуються до Архіву. Останній дійсно дуже добре розвивається й взагалі Колянківський є дуже добрий й працьовитий співробітник. Наукова Рада Архіву вибрала своїм членом Генерального Вікарія Ван де Мале, як Вашого відпоручника, та почесним членом о. Перрідона, що не живе тепер у Парижі. На чолі Наукової Ради станув тепер п. Масе, адміністратор Школи найбільший у Франції іраніст. Велику подяку матимуть до нас майбутні дослідувачі, що, дякуючи Вам, зберегли для них стільки документів. Коли будете в Парижі й матимете часу, треба, щоби Ви розглянули Архів”.

У вченій частині ІНАЛКО, куди я звернулась у пошуках як Архіву української еміграції, так і зібрання матеріалів самого Ілька Борщака, мені пощастило ознайомитись з особою справою вченого, матеріали якої виявились неймовірно цінним джерелом з історії впровадження української мови у програму цього навчального закладу. Особова справа І. Борщака містить більше сімдесяти аркушів, що, за словами працівниці навчальної частини, є явищем винятковим, бо в особових справах інших викладачів кількість документів зовсім незначна. У ній зібрано заяви вченого й пропонувані ним програми викладання, звіти за кожен учбовий рік з указанням числа студентів та вільних слухачів, навчального матеріалу, екзаменаційних запитань, довідки про оплату роботи викладача, документи, що відображають клопотання як адміністрації Школи, так і відомих славістів про включення української мови, яка читалась як вільний курс, в державну програму навчання, а також про поліпшення становища самого викладача. У справі вони відкладались у міру надходження.

Цікаво простежити основні етапи появи української мови в тодішній Школі живих східних мов: 12 жовтня 1931 р. – прохання І. Борщака дати дозвіл на читання вільного курсу української мови, 1938 – рішення про відкриття такого курсу, 9 січня 1939 р. – перша лекція з українознавства, 1944 – відновлення курсу, закритого після окупації Парижа німцями, 1946 – видано підручник української мови [8], 18 вересня 1952 р. – рішення Міністерства народної освіти Франції про включення української мови в офіційну програму Школи, 30 вересня 1954 р. – клопотання, підтримане адміністрацією, про включення української як другої живої мови у список мов, що їх студенти можуть обирати для складання іспитів бакалаврату. На той час включення української мови в офіційну програму було сприйнято, як створення спеціальної кафедри, хоча насправді кафедру було засновано в 1966 р. [10].

Водночас можна простежити, як розвивалась і вдосконалювалась програма викладання української мови, скільки студентів навчалось на кожному році навчання, що вони вивчали, які роботи писали та які іспити складали.

Пошуки Архіву української еміграції я продовжила в Бібліотеці інституту, яка є самостійною установою. Як виявилось, до 2009 р. (тобто часу мого зацікавлення) цей фонд у самій Бібліотеці був не облікований, відповідно його опису також не було. “Знайшли” його завдяки наполегливим твердженням, що у фондах Бібліотеки він таки має бути, оскільки у звітах про викладацьку

роботу Ілька Борщака в ІНАЛКО чітко говорилося про заснування архіву саме там. Оскільки фонд не був інвентаризований, документів мені не видали, але, як виняток, дозволили переглянути матеріали однієї коробки.

У 2010 р. в рамках Угоди про співпрацю з Інститутом вивчення епох Відродження, Класицизму та Просвітництва я скористалась відрядженням для роботи з матеріалами Архіву, однак виявилось, що у зв'язку з переїздом в інше приміщення основну частину українського фонду Бібліотеки було вже перевезено. Втім, мені таки надали можливість працювати з матеріалами тієї самої коробки. Судячи з цих документів, можна було зробити висновок, що, принаймні, в цій коробці, відклалась частина особового архіву І. Борщака.

У паризькому Архіві української еміграції працював архіваріус, тож матеріали були розподілені за видами й обліковані, про це свідчить позначка на звороті кожного документа про приналежність до відповідної групи з порядковим номером, на першій сторінці знак, на якому посередині між двома написами – вгорі французькою, внизу українською “Архів української еміграції у Франції” – поставлений на ребро продовгуватий аркуш паперу з закрученими краями на зразок латинської літери “S”.

У згаданій коробці виявилось чотири групи документів. Найчисленнішою є група UF. I. Це листування І. Борщака з різними особами, як з України, так і з інших країн, за різні роки. Їх тут близько 60. Серед них цікаві листи Артема Галіпа (1922–1923), Василя Вишиваного (1933), Наталени Королевої (1922–1928), яка згадує про спільну працю в МЗС, Дмитра Фальківського (1928), Павла Зайцева (1951), Тараса Франка (1927).

Тематика листів найрізноманітніша. Окрім обговорення науково-видавничих питань, наукових та літературних новинок, багато людей звертаються з приводу передплати чи отримання редакційної Борщаком газети “Українські Вісті”, наявності тих чи тих книг та матеріалів у паризьких бібліотеках й архівах, з проханням допомогти з візою тощо.

Наступна група CL.I. Її зміст розкриває власноручний надпис ученого: “Французькі політично-культурні та громадські імпрези, що стосуються України”. Це оголошення та повідомлення про різні вечори, лекції, засідання, таких документів тут усього 17.

Друковані матеріали – вирізки з україномовних, французьких та німецьких газет, окремі випуски журналів, відозви Українського інформаційного бюро тощо за різні роки – зберігаються в групі VID. I. Вони пронумеровані від 430 до 475.

Так, серед найменш чисельної групи матеріалів у згаданій коробці CN I: тут близько десятка групових фото членів СУГУФу, а також справа про звільнення двох українських офіцерів Білика і Федорова з французького табору, куди їх передали американці (близько 30 аркушів).

У 2011 р. завдяки переїзду в інше приміщення працівникам Бібліотеки ІНАЛКО вдалось розшукати Опис Архіву української еміграції. Це – великий зошит формату А-4, документи в ньому записано за п'ятьма рубриками: порядковий номер, дата надходження, особа, яка здала документи, назва одиниці зберігання, код. Перший запис датовано 7 березня 1949 р., це – запрошення португальською мовою про концерти в Португалії української капели, організованої І. Борщаком.

Тих, хто поповнював архів, небагато. Неважко здогадатись, що головним серед них був Ілько Борщак, який, як висловився працівник Бібліотеки месьє Рішар, “збирав геть усе”; я його трохи поправила: “все, що бодай дотично, стосувалось України”. Регулярно приносили матеріали І. Хмелюк, В. Сенютович, В. Савчак, О. Савчин, колега І. Борщака, репетитор студентів, які вивчали українську мову.

Основну частину фонду складають три великі групи документів, позначені трьома першими літерами алфавіту – А, В, С. Але надалі вчений неймовірно подробив ці групи на підгрупи. Так, у його списку “Ознак” 87 позицій; до літер, які позначають головні групи, додаються інші літери алфавіту, до них римські цифри, а облік документів у цій підгрупі ведеться вже арабськими цифрами, наприклад: Мистецьке життя – Аа I. Концерти відомих осіб – Аа II. Товариства мистецькі – Аа III. Мистецтво (композитори) – Аа IV, Мистецтво (кіно) – Аа V. З літерою “А” налічується загалом 48 позицій, тобто в якості другої літери використано весь алфавіт.

У групі *Varia* (Різне) трішки інший підхід до класифікації, на країни вказує лише інша літера, яка присвоювалась у міру надходження документа в архів. Загалом у групі V.I. є одинадцять підгруп.

Окрім листування Ілька Борщака, є чимало рукописів статей та матеріалів до його журналу

"Україна", а також документи, які допоможуть пролити якесь світло на арешт і перебування І. Борщака у в'язниці "Санте", серед іншого запрошення Ліги політв'язнів німецьких тюрем і концтаборів у Парижі (1946) на товариський вечір, кілька листів та інше.

Значну групу становлять матеріали, які висвітлюють життя різних емігрантських громад, об'єднань та товариств: Спілки українських інженерів у Франції, Об'єднання українських робітників у Франції, Української громадської опіки, Товариство бувших вояків Армії УНР у Франції, Українська громада у Франції (1940-і роки); їх громадську діяльність, як от: запрошення Генеральної Ради Союзу українських емігрантських організацій у Франції (1937) на доповідь О. Борковського чи Українського академічного допомогового товариства на виклад Шульгина "Сучасні завдання історії" (3.XII.1950). Досить багато запрошень на різні вистави Української артистичної групи в Парижі, Драматичної групи ім. Лесі Українки в Парижі, Українського мистецького товариства, на відкриття виставок, на вечори, присвячені видатним діячам української культури тощо.

Частина матеріалів, передана о. Малковичем (1951 р.), дасть уявлення про життя, зокрема дозвілля (хорові та музичні концерти, вечорниці, вистави таборового театру в 1945–1946 рр.) українського табору в Інгольштаті, містить також окремі відомості про литовський табір (1946 р.).

Світлин небагато, здебільшого це знімки, зроблені під час концертів, наприклад, хору української громади у Тунісі (1950). Надзвичайно цікавими для нас будуть фото І. Борщака і Юліяна Бачинського в Копенгагені та делегації УНР в Данії (1919 р.).

Збереглось чимало окремих номерів періодичних видань передвоєнного та повоєнного часу: гумористичний журнал "Лис Микита", "Громадянка" (Німеччина), "Казачье единство", "Казачий вестник" (Париж), "Братський листок", "The Refugee" (Англія), "Тризуб", "Pro Ucraina" (Бельгія) та інших.

Знайдений при переїзді опис містить 2 358 позицій, останній запис зроблено 10 березня 1952 р., тож очевидно, що має бути ще один зошит, адже відтоді до часу останньої згадки про архів у звіті Ілька Борщака за 1957–1958 навчальний рік – "В українському архіві у Франції, який зберігається в ІНАЛКО, на сьогодні нараховується кілька тисяч класифікованих рукописних і ронеотипних документів" – минуло чимало років. Це буде з'ясовано працівниками Бібліотеки ІНАЛКО при обробці Архіву. Зрозуміло, що подальша робота з фондом потребує передусім звірки наявності й підготовки його повного опису. Введення цих матеріалів у науковий обіг відкриє для дослідників ще не одну сторінку з життя української еміграції як у Франції, так частково і в інших країнах.

Приємно відзначити, що в Україну повернулася ще одна частина особистого архіву Ілька Борщака, цього разу не з Франції, а з Канади, разом з фондом Омеляна Прицака і зберігається в Науковому архіві Наукової бібліотеки Національного університету "Києво-Могилянська академія". У вересні 1988 р. вчений-сходознавець побував у Парижі з наміром особисто побачити окремі документи, про які було відомо лише з публікацій І. Борщака. Він зустрівся з нинішнім власником Дентевільського замку маркізом де Ля Віль Боже, який надав йому доступ до "Орликіани". Окремих документів – серед них і Конституції з нотатками Пилипа Орлика – він так і не знайшов, натомість професор паризького Національного інституту східних мов і цивілізацій, колишній учень і наступник І. Борщака на кафедрі української мови Аркадій Жуковський надав йому в розпорядження неопубліковані праці та матеріали свого вчителя, пов'язані з Пилипом Орликом та його сином Григором [9, с. 42].

Це комплекс матеріалів, що відображають результат наполегливих пошуків і досліджень ученого про життя й діяльність гетьмана: підготовчі матеріали, рукописи, машинописи й ксерокопії опублікованих праць ученого про Пилипа та Григора Орликів, а також публікація Б. Крупницького "Гетьман Пилип Орлик", рецензія В. Прокоповича на статтю І. Борщака про заповіт П. Орлика та В. Конопчинського на "Великого Мазепинця". Загалом опис налічує 138 справ, але переважна їх частина (100 справ) – це переклад *Діяріуша* Пилипа Орлика. Ілько Борщак виявив його в Архіві МЗС Франції на набережній Орсе 8 жовтня 1920 р., а в 1924 р. стає відомо про те, що його переклад українською мовою готовий. У грудні 1949 р. він писав до Оглоблина про намір опублікувати його частинами у "Віснику української греко-католицької церкви в Парижі" [11, с. XXII]. Цілком певно, це той самий переклад, про заплановану публікацію якого йдеться у передмові до факсимільного видання *Діяріуша* [12; 13]. Треба думати, що переклад справді зробив Ілько Борщак: у рукописних зошитах, заповнених гарним розбірливим почерком, тра-

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and activities. It emphasizes that this is crucial for ensuring transparency and accountability in the organization's operations.

2. The second part of the document outlines the specific procedures and protocols that must be followed when recording transactions. This includes details on how to format entries, what information must be included, and how to verify the accuracy of the data.

3. The third part of the document addresses the role of the accounting department in overseeing the recording process. It highlights the need for regular audits and reviews to ensure that all records are up-to-date and accurate.

4. The fourth part of the document discusses the importance of maintaining the confidentiality and security of the recorded information. It outlines the necessary measures to protect sensitive data from unauthorized access or disclosure.

5. The fifth part of the document provides a summary of the key points discussed and offers final recommendations for ensuring the highest standards of record-keeping and reporting.

6. The sixth part of the document includes a list of references and resources that can be used for further information and guidance on record-keeping practices.

7. The seventh part of the document contains a list of appendices and supporting documents that are referenced throughout the text.

8. The eighth part of the document provides a list of contact information for the relevant departments and personnel involved in the record-keeping process.

9. The ninth part of the document includes a list of definitions for key terms and abbreviations used throughout the document.

10. The tenth part of the document contains a list of frequently asked questions and their corresponding answers, providing additional clarification on the record-keeping procedures.

11. The eleventh part of the document includes a list of related documents and reports that are generated as part of the record-keeping process.

12. The twelfth part of the document provides a list of the names and titles of the individuals responsible for the development and implementation of the record-keeping procedures.